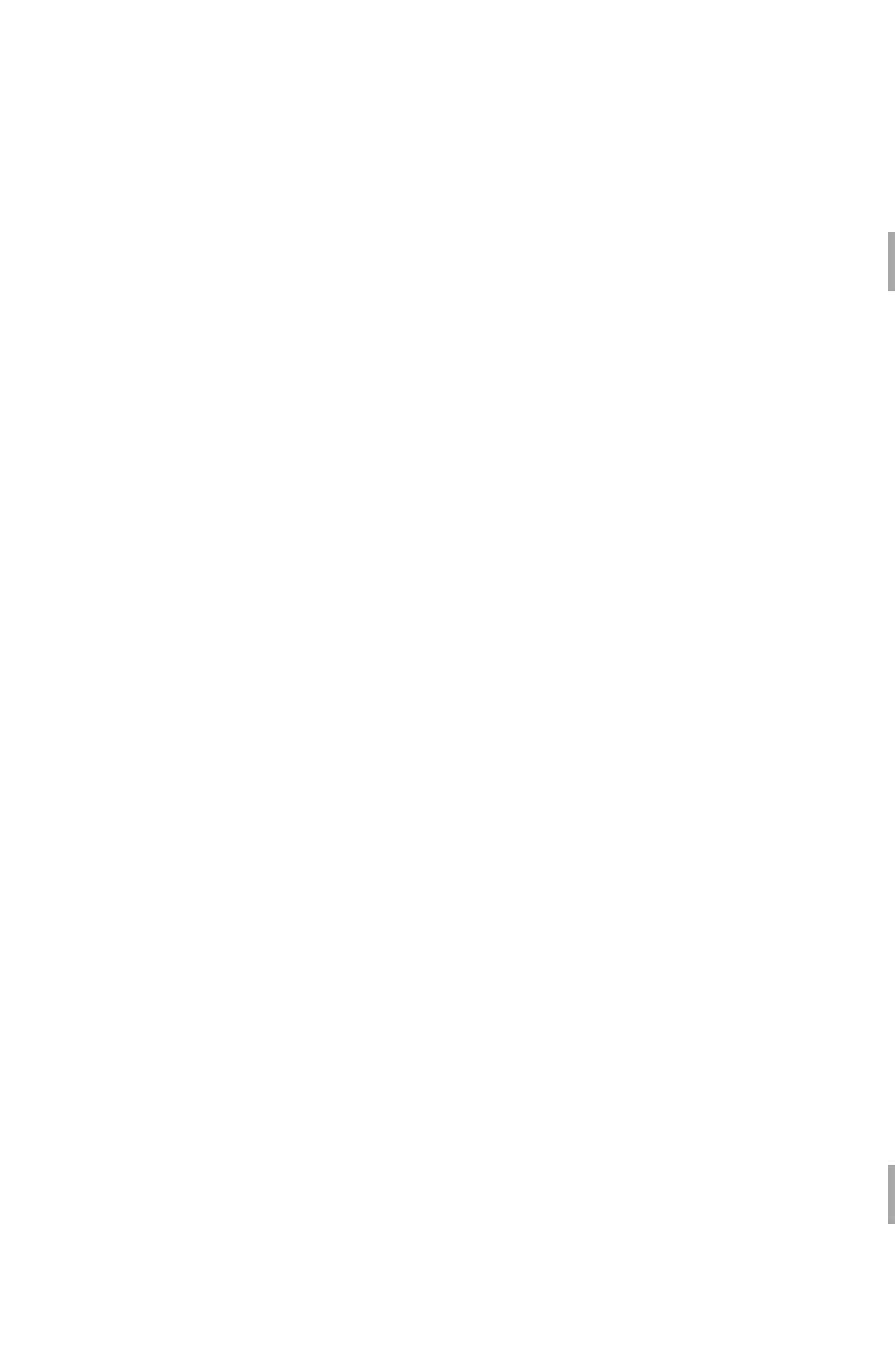

Slag in de Javazee

1941 | 1942
**SLAG IN DE
JAVAZEE**

Oorlog tussen Nederland en Japan

ANNE DOEDENS
LIEK MULDER

WalburgPers

Derde deel van de serie *Oorlogsdossiers*

© 2017 Anne Doedens & Liek Mulder,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag:

VOORZIJDE (BOVEN): *De Slag in de Javazee*. Een schilderij van Joes Wanders. Collectie Marinemuseum, Den Helder.

VOORZIJDE (BENEDEN): *De Hr.Ms. De Ruyter* op zee, vurend uit de voorste kanons tijdens een oefening. Collectie Library of Congress (digital ID: fsa.8b13122).

ACHTERZIJDE: *Drenkelingen van de Hr.Ms. Kortenaer zien de Hr.Ms. De Ruyter voorbij stomen*. Een schilderij van Jan H. Hoowij. Beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Erwin Bomans,^{BNO} Leucq!, Goor

Vormgeving binnenwerk: Andre Klijsen, Villa Y, Henxel

ISBN 9789462491380

NUR 688

INHOUD

<i>Vooraf</i>	7
Proloog	11
1 Nederland, een koloniale mogendheid	15
2 De metamorfose van Japan	27
3 ‘Fascistisch’ Japan op veroveringstocht	44
4 Nederland op weg naar oorlog met Japan	58
5 De eerste fase van de oorlog – december 1941 - januari 1942	75
6 Eind januari-februari 1942 – Japanse opmars en de zeeoorlog	129
7 De Slag in de Javazee	149
8 Het einde van de oorlog	175
Epiloog	191
<i>Lieux de mémoire in Nederland en musea</i>	195
<i>Bibliografie, websites en afbeeldingen</i>	197
<i>Register van personen, gebeurtenissen en plaatsen</i>	201

VOORAF

In december 1941 raakte Nederland betrokken bij de oorlog die het keizerrijk Japan in Zuidoost-Azië ontketende door de Amerikaanse vlootbasis Pearl Harbor op de Hawaii-eilanden aan te vallen. Nederland was toen qua grootte na Engeland en Frankrijk de derde koloniale macht in Azië. Al decennia eerder was Japan op oorlogspad gegaan, een rechtstreeks gevolg van de omvorming van een in zekere zin middeleeuwse samenleving in een moderne industriestaat, met een toenemende honger naar grondstoffen die het land zelf onvoldoende bezat. Deze ingrijpende verandering, die mede bijdroeg aan de oorlog van 1941, begon in de jaren zestig van de negentiende eeuw. Tot dat moment was Nederland het enige westerse land dat relaties met het Rijk van de Rijzende Zon had onderhouden.

Een overzicht van de Nederlandse betrokkenheid bij wat op den duur Nederlands-Indië ging heten, maakt duidelijk dat Nederland eeuwenlang grote economische en politieke belangen aan de andere kant van de aardbol had. De Nederlandse kolonie was rijk aan grondstoffen, vooral olie, een energiebron die in de twintigste eeuw een dominante rol ging spelen in de economie en de oorlogvoering. Voor een grondstoffenarm land als Japan bijzonder verleidelijk, vandaar dat Nederlands-Indië een aantrekkelijk doelwit was tijdens de op expansie gerichte Japanse buitenlandse politiek in de jaren dertig en veertig.

We besteden in dit boek ruim aandacht aan de metamorfose van Japan. Om een evenwichtig beeld van de oorlog en de aanloop daarnaar toe te kunnen geven en zoveel mogelijk Europacentrisme te vermijden, schetsen we de verschillen tussen Europese en Japanse normen, waarden en percepties. Met name in de jaren dertig leidde een mengsel van – volgens sommige Europese inzichten – fascistisch gekleurd nationalisme en de noodzaak grondstoffen te verwerven voor de krijgsmacht en de groeiende industrie, in Japan tot een agressieve politiek die uitmondde in de verovering van Mantsjoerije en een grootscheepse aanval op China. Al eerder waren Japan en China slaags geweest, namelijk in de Eerste Chinees-Japanse Oorlog (1894-1895), veroorzaakt door onenigheid

over Korea, die leidde tot een verrassende Japanse overwinning. In de Tweede Chinees-Japanse Oorlog (1937-1945) dolf Japan uiteindelijk het onderspit.

De oude elite viel in de jaren twintig en dertig weg. Er kwamen nieuwe leiders op en sterk nationalistisch denkende en handelende militairen. Die ontwikkelingen droegen in hoge mate bij aan de expansionistische buitenlandse politiek van Japan. Die leek – bij alle verschillen – op de Lebensraumpolitiek van de Europese bondgenoot, het nationaalsocialistische Duitsland. Zuidoost-Azië moest onder Japanse leiding een economische grootmacht worden. De Groot-Aziatische Welvaartssfeer diende met behulp van eigen hulpbronnen op termijn in zijn economische behoeften te kunnen voorzien.

Ondanks aanzienlijke Chinese invloed op de Japanse taal, cultuur en godsdienst, waren China en Japan in de negentiende eeuw verder uit elkaar gegroeid; Japan beschouwde China als een achtergebleven, door het Westen beheerst gebied. Het land keerde zich waar mogelijk tegen het westerse kolonialisme in Azië. Groot-Brittannië en de Stille Zuidzeemacht de Verenigde Staten die in 1898 na een oorlog met Spanje de Filipijnen hadden overgenomen, speelden toen een grote rol in de politieke en militaire verhoudingen in Zuidoost-Azië, evenals Frankrijk dat in Indochina grote belangen had. Duitsland verloor na de Eerste Wereldoorlog zijn bezittingen in China, Nieuw-Guinea en Samoa. Japan nam Duitse eilandengroepen als de Marianen en de Carolinen over waardoor het een flink aantal steunpunten in de Stille Zuidzee tot zijn beschikking kreeg.

In de jaren dertig radicaliseerden oplopende spanningen en Amerikaanse economische tegenwerking in de vorm van handelsblokkades voor ijzer en staal, de internationale verhoudingen. Ook Nederland zette Japan onder druk, onder andere door te weigeren olie en andere grondstoffen uit Nederlands-Indië te leveren. Toen diplomaten niet in staat bleken de verhoudingen te normaliseren, schoot de Japanse regering in de slachtofferrol en concludeerde eind 1941 dat de enige weg om uit de economische wurggreep te komen, oorlog was. Het leger, dat de blik vooral op China had gericht, gaf toe aan de wensen van de leiders van de marine die met het oog op de groeiende kracht van de Verenigde Staten snel wilden toeslaan. Om de VS tijdelijk uit te schakelen, besloten de Japanners de thuisbasis van de Amerikaanse Pacificvloot in Pearl Harbor te vernietigen. Die aanval vond plaats op 7 december 1941 en zoog Amerika de Tweede Wereldoorlog in. Een dag later volgde de Nederlandse oorlogsverklaring. Het militaire bondgenootschap met Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Australië, dat het Nederlandse kabinet-Gerbrandy in Londen sinds juni 1941 had nagestreefd, kwam nu min of meer vanzelf tot stand.

Het centrale punt van dit boek is de Slag in de Javazee, bestaande uit twee zeeslagen, uitgevochten op 27 en 28 februari en op 1 maart 1942. Deze slagen zijn pas te begrijpen als ze worden geplaatst in het totale verhaal van de Nederlands-Japanse Oorlog van december 1941-maart 1942. Dan worden de Japanse acties en superioriteit en het ‘waarom’ van de ondergang van de geallieerde marinevloot, onder operationeel commando van de Nederlandse schout-bij-nacht Karel Doorman, helder. Nederlandse belangen blijken ondergeschikt aan die van Amerika en Groot-Brittannië. Uitgebreid beschrijven we de ongelijke strijd tegen de moderne Japanse land- en zeemacht. We schenken aandacht aan de belangrijke rol van de onderzeedienst, de kracht en zwakte van de Nederlandse zee-, lucht- en landmacht en de verhouding met de regering in ballingschap in Londen.

In de beeldvorming lijkt de Slag in de Javazee het bepalende moment in die korte Nederlands-Japanse oorlog. Terecht spreekt deze zeeslag daarom tot de verbeelding. Echter, in de praktijk was de ondubbelzinnige nederlaag in de Javazee alleen maar een bevestiging van de kansloze maar onvermijdelijke missie waaraan de Nederlandse regering door de oorlogsverklaring begonnen was; het optreden van de bondgenoten Amerika en Engeland versterkte de catastrofe. Ten onrechte vertroebelt de beeldvorming evenwel het zicht op de grote schade die de Nederlandse strijdkrachten de superieure tegenstander wisten toe te brengen. Exacte aantallen troepen, slachtoffers, vliegtuigen en schepen zijn niet altijd beschikbaar omdat bronnen elkaar regelmatig tegenspreken. We kozen voor de ons inziens betrouwbaarste gegevens. Omwille van de herkenbaarheid zijn geografische namen geschreven in de toenmalige spelling. Voor de schrijfwijze van de rangen in de krijgsmacht volgen we de officiële spelling van het ministerie van Defensie.

Net als in de andere delen van de serie *Oorlogsdossiers* laten we deelnemers aan en waarnemers van de strijd uitvoerig aan het woord, beide kampen komen aan bod. Intermezzo's vertellen over vooraanstaande Japanse en Nederlandse bevelhebbers en politici en de betrekkelijk onbekend gebleven Japanse oorlogsmisdaden tijdens deze oorlog. De capitulatie op 8 maart 1942 was tegelijkertijd het begin van een bezettingsperiode, met afschuwelijke gevolgen voor zowel de Nederlandse als de Indonesische bewoners van wat toen nog een Nederlandse kolonie was. De Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 betekende niet dat Nederland de vooroorlogse draad weer kon oppakken, integendeel, het was het begin van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

We danken vice-admiraal b.d. M.J.M. Borsboom voor zijn adviezen bij het schrijven van dit boek en zijn opmerkingen over de tekst. Die tekst blijft uiteraard geheel voor onze verantwoordelijkheid. De heer Piet Jalhay, redacteur van *De*

Blauwe Wimpel, gaf ons inzage in papieren van M.G.J. van Zeeland, opvarende van de *Witte de With*. Mevrouw Bernadette van Straelen verzorgde op de pagina's 165-167 een bijdrage over haar oudoom Philip van Straelen, commandant van de *Java*. De verantwoording van de afbeeldingen staat deels in het illustratiekatern en deels op pagina 200.

Onze echtgenotes Ingrid en Janny gaven ons de ruimte om dit boek te kunnen schrijven. Met andere woorden, zonder de steun van deze achterban zou dit werk niet verschenen zijn.

Maartensdijk/Harderwijk, november 2016

Anne Doedens en Liek Mulder

Naschrift

In 2002 vonden amateurduikers de wrakken van de *Hr.Ms. De Ruyter*, de *Hr.Ms. Java* en de *Hr.Ms. Kortenaer*. Medio november 2016, toen dit boek persklaar werd gemaakt, deelde minister van Defensie Jeanine Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer mee, dat de *De Ruyter* en de *Java* geheel en de *Kortenaer* gedeeltelijk van de bodem van de Javazee verdwenen waren. Naar verluidt op professionele wijze weggehaald. Een grove vorm van grafschennis. De daders zijn nog onbekend. Dit bericht geeft aan hoezeer de Slag in de Javazee ook nu nog mensen raakt.

PROLOOG

Zondag 8 maart 1942, om 09.00 uur, vaardigde luitenant-generaal Hein ter Poorten, op dat moment opperbevelhebber van alle strijdkrachten in Nederlands-Indië, een proclamatie uit waarin hij aankondigde dat het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) in Bandoeng en omgeving de strijd zou staken:

'[...] het KNIL als eenheid heeft opgehouden te bestaan. [...] Soldaten van het KNIL en van de met ons strijdende bondgenootschappelijke troepen, van welke rang of landaard gij ook zijt, ik, uw commandant dank u voor al hetgeen gij voor onze rechtvaardige zaak hebt gedaan! Burgers van Nederlands-Indië: ik dank u voor uw steun en uw medewerking, welke gij allen in zo ruime mate hebt gegeven bij de vervulling van onze defensietaak. God zij met ons allen, leve de koningin!'

Op de middag van diezelfde zondag ontmoetten gouverneur-generaal dr. A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, luitenant-generaal Hein ter Poorten en majoor-generaal J.J. Pesman, garnizoenscommandant van het district Bandoeng, op het vliegveld Kalidjati, ten noorden van Bandoeng, luitenant-generaal Hitoshi Imamura, de commandant van het 16^e Japanse leger dat in Nederlands-Indië was geland. Het overleg was kort, maar intensief. Imamura had weinig geduld en was verbaasd dat de gouverneur-generaal niet bevoegd was over een capitulatie te beslissen. Hij was toch de hoogste gezagsdrager in Nederlands-Indië? Dat de Nederlandse regering in ballingschap, inclusief koningin Wilhelmina, in dit geval het laatste woord had, viel buiten het begripkader van Imamura. In Japan beschikten de strijdkrachten immers over aanzienlijke, gedelegeerde bevoegdheden. Om tijd te winnen stelde Tjarda van Starckenborgh Stachouwer voor, de koningin telegrafisch te verzoeken haar bindende instructie dat hij niet over een capitulatie mocht beslissen, te wijzigen. Imamura ging daar niet op in. Het gesprek had al ongeveer twintig minuten geduurd en hij was geen stap verder gekomen. Hij kondigde aan het vertrek te verlaten en de Nederlanders tien minuten bedenktijd te geven. Na die tien minuten kwam hij terug en verwachtte dan maar een ding: een duidelijk ja of neen op de eis tot algemene overgave die hij eerder had gesteld. De Nederlanders hadden geen keus.

Ter Poorten drong erop aan akkoord te gaan met de eis van de Japanner. Aldus geschiedde. Alle strijdkrachten in Nederlands-Oost-Indië capituleerden, met ingang van de volgende dag, maandag 9 maart 1942. Er werd niets ondertekend, de afspraken werden mondeling gemaakt. Dit korte, intensieve overleg maakte een abrupt einde aan de Nederlands-Japanse Oorlog en was tegelijkertijd het begin van een dramatische bezettingsperiode.

In deel 11A van zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* schrijft dr. L. de Jong over de ondervraging van Van Starckenborgh door de Parlementaire Enquêtecommissie in 1948. Daaruit bleek, dat Van Starckenborgh zich op 9 maart 1942 in een vergadering van Nederlandse autoriteiten in Bandoeng kritisch had geuit over ‘de houding die de legercommandant aan de dag had gelegd, niet evenwel over diens besluit tot een algemene overgave’. Van Starckenborgh lichtte dit standpunt nader toe:

‘ik begreep dat daarvoor goede gronden aanwezig waren en dat, ofschoon ik zelf tot het einde van mijn onderhoud met generaal Imamura geweigerd had aan zijn eis te voldoen, ik mij bewust was dat de mogelijkheid van bespreking vrijwel was uitgeput en ik vermoedelijk tot hetzelfde besluit zou zijn gekomen als de heer Ter Poorten, indien de onderhandelingen met mij waren voortgezet en ik de hoogste autoriteit was geweest. Ik legde ook uit dat de gedachtewisseling met het opperbevel enige onzekerheid, dus een mate van bewegingsvrijheid, had gelaten. Ik herinner mij tenslotte nog opgemerkt te hebben dat degenen die later kritiek zouden willen oefenen, er wellicht op zouden wijzen dat generaal Imamura niet met ondubbelzinnige woorden het dreigement van een bombardement van Bandoeng had geuit, en verder, dat de campagne op Java aan Nederlandse zijde weinig kostbaar aan mensenlevens was geweest en dit allicht als aanduiding zou worden beschouwd dat de strijd met onvoldoende kracht was gevoerd.’

Die laatste opmerking was zeker relevant. De verliezen aan de zijde van het KNIL waren opvallend lager dan bij de marine. In de Nederlands-Japanse Oorlog verloren 896 KNIL-militairen het leven en 1.653 officieren en manschappen van de Koninklijke Marine. Alleen al tussen 10 januari en 8 maart 1942 gingen twee kruisers verloren en daarnaast zeven torpedobootjagers, vier onderzeeboten, zeven mijnenleggers, acht mijnenvegers en vele tientallen militaire vliegtuigen. Kortom, een kwantitatief omvangrijk en kwalitatief belangrijk deel van de Nederlandse vloot en luchtmacht in de Oost werd toen uitgeschakeld.

Drie maanden voor de capitulatie was de sfeer heel anders geweest. Alle mobiele strijdkrachten van de Nederlandse marine op en onder water en in de lucht, hadden begin december 1941 hun posities ingenomen of waren daarheen op weg, klaar voor actie. Vroeg in de morgen van 8 december, nog vóór zes uur Batavia-tijd, ontvingen de marine-eenheden in Nederlands-Indië het

volgende ongecodeerde telegram van vice-admiraal C.E.L. Helfrich, de Commandant Zeemacht: 'Oorlog met Japan uitbroken'. Om half zeven richtte jhr. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer zich over de radio tot de ingezetenen van Nederlands-Indië:

'Medeburgers.

Door onverhoedse aanvallen op Amerikaanse en Britse gebieden, heeft het Japanse Keizerrijk bewust gekozen voor een beleid van geweld. Deze aanvallen, die welhaast aan waanzin doen denken en thans - naast het reeds strijdend China - de Verenigde Staten van Amerika en het Britse Rijk in actieve oorlog met Japan betrokken hebben, beogen de vestiging van Japanse heerschappij over heel Oost- en Zuid-Oost Azië. Deze veroveringslust richt zich -- zeker niet in de laatste plaats - ook op Nederlands-Indië. De Nederlandse Regering aanvaardt deze uitdaging en neemt tegen het Japanse Keizerrijk de wapenen op. [...]

Wat was er aan de hand? Toen het in Batavia maandag 8 december 1941 werd, was het in Pearl Harbor, twintig kilometer ten westen van Honolulu, zeventien uur vroeger, dus 07.00 uur in de morgen van zondag 7 december. Om 07.48 uur vielen Japanse jagers, bommenwerpers en duikbommenwerpers Pearl Harbor aan, de basis van de Amerikaanse Pacificvloot, op meer dan zesduizend kilometer afstand van Japan. Ondanks de gespannen Amerikaans-Japanse verhoudingen kwam de aanval voor de VS totaal onverwacht. Met deze actie maakte Japan in een klap een einde aan de jaren van toenemende onzekerheid, die in de hoofdstukken 3 en 4 worden beschreven. Niet zozeer China als wel de Stille Zuidzee en Zuidoost-Azië werden het voornaamste oorlogstheater in dit deel van de wereld.

In de vroege morgen van 8 december besloot de Nederlandse regering in ballingschap in Londen daarom met instemming van koningin Wilhelmina, de oorlog te verklaren aan Japan, hoewel dat land zich toen formeel alleen nog in oorlog beschouwde met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De regering was er echter terecht van overtuigd dat de Japanners Nederlands-Indië vanwege de grondstoffen, als een van de belangrijkste doelwitten beschouwde.

Om ongeveer 03.00 uur Londense tijd, 09.00 uur Batavia-tijd, telegrafeerde de Nederlandse regering in Londen instructies aan haar gezant in Tokio, generaal-majoor b.d. Jean Charles Pabst (1873-1942). Pas twee dagen later maakte de Japanse minister van Buitenlandse Zaken tijd vrij om de in het Frans opgestelde oorlogsverklaring in ontvangst te nemen.

'Mijnheer de Minister, in opdracht van de Koninklijke Regering heb ik de eer Uwer Excellentie mede te delen, dat Nederland, aangezien Japan vijandelijk-

heden heeft geopend tegen twee mogendheden, waarmede Nederland bijzonder nauwe betrekkingen onderhoudt, de staat van oorlog acht te bestaan tussen zich en Japan. Met de Zweedse Regering is overeengekomen, dat zij de behartiging van de Nederlandse belangen in Japan op zich neemt. Ik verzoek Uwer Excellentie de verzekering van mijn hoogachting te aanvaarden, (getekend) J. C. Pabst.'

De Japanse regering antwoordde dat ze alleen in oorlog was met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten en niet met Nederland. De Nederlandse regering meldde echter kortaf dat de oorlogsverklaring gehandhaafd bleef. Twee dagen later ging Nederland over tot de eerste oorlogshandelingen. Nog geen drie maanden later ging Karel Doorman met zijn eskader ten onder in de Javazee en was de nederlaag een feit.